

Dødens nye nærvær

- skitse til en samtidsdiagnose

Michael Hviid Jacobsen & Anders Petersen

Indledning

Der findes et berømt udtryk, der konstaterer, at det eneste, vi kan være sikre på, er skatter og døden. Der er næppe ret mange – ikke mindst i et af de højst beskattede lande som Danmark – der stiller spørgsmålstegn ved det første, og formentlig endnu færre, der tvivler på sandfærdigheden af det sidste. Vi skal alle dø – og alle mennesker, der har levet før os, er døde. Derfor er det ikke bare forventeligt, men også ufravigeligt, at vi selv skal dø en dag. Alligevel kan det virke som om, at vi lever vores liv med en ganske stor afstand til og fortrængning af døden som en del af livet. Døden holdes, for det meste, ud i strakt arm, hvormed tankerne, følelserne og fornemmelserne for døden også afsondres. Selv blandt familiemedlemmer og nære venner er døden ikke just noget oplagt samtaleemne, og den topper sjældent hitlisterne over hyggelige ting at bringe til bords ved diverse sociale sammenkomster. Men på visse tidspunkter i livet trænger døden sig særligt meget på – ikke blot for det individuelle menneske eller dets familie, men for hele samfundet – sådan som det er tilfældet for nuværende, hvor døden grunden den såkaldte 'Corona-krise' markerer sin tilstedeværelse på en ellers uhørt stærk måde, hvor den er på forsiden af alle medier og er havnet på alles læber. For nu at sige det lidt populært, så er døden blevet populær – eller i hvert tilfælde uundgåelig at skulle forholde sig aktivt til for langt de fleste mennesker. Nu tales der om døden rundt omkring ved middagsbordene, over telefonen med familie og venner eller på Skype i arbejdsrelaterede sammenhænge. For døden – nu materialiseret som virus gemt i små menneskelige sekrettråber – rumsterer derude, har trængt sig godt og grundigt ind på vores hverdagsliv, amputeret det, og op-højet vores hovedbeskæftigelse til at holde døden for døren ved at holde afstand til andre. På den måde har Corona-krisen – nærmest med et snuptag – aktualiseret døden som en del af livet. Døden har således fået en ny plads i rampelyset, som den bestemt ikke havde for bare kort tid siden, hvor de fleste af os levede i lykkelig uvidenhed eller snarere lykkelig fortrængning om den.

Historisk set har døden altid ændret karakter og samfundsmæssig betydning. Der er med andre ord som sådan ikke noget nyt i, at døden undergår historiske transformationsprocesser, hvor den måde, som vi opfatter og møder den på – ganske vist over lang tid – forandrer sig. Vi må derfor forstå dødens historie for at forstå døden. Set i det perspektiv vil det være analytisk uholdbart at gøre det, som den tysk-engelske sociolog Norbert Elias (1987) engang kaldte

for 'sociologiens tilbagetrækning til nutiden', altså at foretage en analyse af dødens kulturelle og samfundsmæssige betydning udelukkende med baggrund i, hvad vi oplever her og nu. Den tilbagetrækning ønsker vi ikke at foretage, fordi den skygger for en forståelse af historiens kontinuitet og brud. Snarere vil vi i dette kapitel gå samtidsdiagnostisk til værks, hvilket i vores perspektiv indebærer, at vi nødvendigvis må forstå både den fjerne og den nære fortids forhold til døden for at opnå et skærpet blik på nutidens. Derfor vil vi i det følgende bevæge os ud på en samtidsdiagnostisk rejse, hvor vi foretager følgende nedslag i dødens udviklingshistorie. Først vil vi komme med betragtninger over, hvorledes døden kan siges at udgøre en iboende del af både menneske- og samfundslivet. Dernæst vil vi under overskriften 'Den allestedsnærværende død' beskrive, hvordan døden er blevet opfattet og håndteret i historiens løb fra middelalderen og op til det moderne samfund. Herefter vil vi med betegnelsen om 'Den fraværende død' opholde os ved den moderne epokes dødsforhold. I forlængelse heraf forsøger vi at indfange samtidens dødsmentalitet under betegnelsen om 'Den spektakulære død'. Inden afslutningen vil vi gennemgå en række udfordringer, paradokser og ambivalenser i vores samtids forhold til døden, som vi – lige nu og her – ser udkrystallisere sig på baggrund af den forstærkende dødstilstedeværelse i menneske- og samfundslivet foranlediget af den nuværende Corona-krise.

Døden i menneske- og samfundslivet

Døden udgør formentlig den største kilde til frygt for mennesket, men til trods herfor – eller måske snarere af den grund – er døden samtidig i sig selv også årsag til en ganske betydelig menneskelig og samfundsmæssig aktivitet (Becker 1973/1997). Der findes ikke en kultur eller et samfund, der ikke har måttet forholde sig til og håndtere den konstante udskiftning af dets medlemmer. Generationer kommer og går, for mennesker er gennem historien døde af aldring, sygdomme, ulykker, krige, vold, terrorisme, katastrofer og tilsvarende, og det gør de stadigvæk. Man kunne kalde det for livets dødsvilkår. Heri ligger samtidig en nødtvungen anerkendelse af, at døden er og altid har været en iboende del af den verden, som mennesker fødes ind i og tager del i. I vores samtid er det vel kun transhumanistiske fantaster og lidenskabelige science fiction-tilbedere, der argumenterer imod, at dødens tilstedeværelse i livet er uundgåelig og indiskutabel. Alle andre stifter bekendtskab med døden, er opmærksomme på den og er generelt vidende om, at den er en fast bestanddel af menneskelivet. Døden følger os således igennem livet, er tæt vævet sammen med og ind i livets betingelser. Men hvordan skal man så forholde sig til livets dødsvilkår?

Alle samfund befinder sig formentlig et sted mellem på den ene side fortrængning af døden og en anerkendelse af den på den anden (Dumont & Foss 1972). På den ene side er det

umuligt helt at negligere det faktum, at mennesker hele tiden ældes, bliver syge, døende og dør. På den anden side kan et samfund heller ikke fungere, hvis døden fylder det hele. Det er denne ofte vanskelige balancegang, som ethvert samfund og enhver kultur må forsøge at opretholde, således at dødens tilstedeværelse både anerkendes og undertrykkes på en sådan måde, at døden ikke overtager livet. Hvordan dette så gøres, er der mange forskellige opskrifter på og tanker om. I samtidens vestlige samfund forholder det sig generelt således, at vi sjældent står ansigt til ansigt med døden. For det meste er døden afsondret fra menneskelivet, så den netop ikke trænger ind i livets kerne og koloniserer den. Døden finder som regel sted langt væk fra os og eksisterer derfor uden for vores sociale hverdagskontekster. Det er således muligt at reservere begrænset plads til døden i vores liv, men det er ikke muligt helt at vælge døden fra. Vi er på den måde ikke herre over døden, ligesom vi heller ikke har magten til at definere dens specifikke indtrædelsestidspunkt eller fremtrædelsesform i livet. Døden kommer på et tidspunkt altid til os.

Men indebærer dette faktum, at døden er os mennesker overlegen? At døden dominerer os og gennemtrænger vores måde at forme menneske- og samfundslivet på? Tillad os at foretage et par nedslag for at besvare disse relaterede spørgsmål. Først konsulterer vi den franske filosof Vladimir Jankélévitch, der et sted spørger, om døden virkelig er nødvendig – nødvendig i den forstand, at vi må acceptere dens tilsyneladende magtfuldkommenhed? Til det spørgsmål svarer han selv 'nej'. Det er, som han udtaler, "aldrig nødvendigt at dø, om end man skal dø på et tidspunkt" (Jankélévitch 1994:25). Det interessante i det udsagn er naturligvis, at døden ikke kan begribes som en nødvendighed. Den bliver ubegribelig, hvis den optræder som noget nødvendigt for mennesket. Nok er den et vilkår, men det indebærer ikke, at forudsætningerne for dette vilkår er uforanderlige. Vi har mulighed for at arbejde – Jankélévitch bruger begrebet 'økonomisere' – med dødens betingelser, eksempelvis gennem medicinsk intervention, socialpolitiske foranstaltninger osv. Jankélévitch er selv inde på, at særligt ét forhold gør sig gældende her. Det drejer sig om tiden. Nok kan man ikke annullere døden som sådan, men man kan udsætte den (Jankélévitch 1994:83). Det er blandt andet dødstidspunktet, som mennesket er i stand til at økonomisere med, og dermed trække ud og forhale. Historisk har vi oplevet dette i forbindelse med den markante stigning i den gennemsnitlige levealder, og mere specifikt oplever vi en konstant kamp for, at mennesker kan overleve flere sygdomme og på den måde forlænge deres levetid og udsætte døden.

Det siger i forlængelse heraf sig selv, at dødens nærvær og tidslighed ikke blot angår menneskelivet som sådan eller det enkelte menneskes liv, men også samfundslivet. Eller rettere sagt, døden er altid en del af samfundslivet og dermed en del af måden, vi gør samfund på. Når Jankélévitch taler om dødens tidslighed, er det også i den forstand, at den levede tid –

som et fravær af døden – er en potentiel produktiv og opbyggelig tid, der kan benyttes til at gøre samfundsmæssige fremskridt (Jankélévitch 1994:101). Døden bidrager ikke til noget i sig selv, der kan gavne samfundslivets umiddelbare fremskridt, og derfor bliver det naturligvis vigtigt, at døden undgås så længe som muligt. Ligeså centralt er det, set i det perspektiv, at de døende og døden ikke forstyrrer samfundet for meget – ulejlig den samfundsmæssige udvikling og trænger sig unødigt på. Som den engelske sociolog Tony Walter har skrevet, så kan denne forståelse af dødens tilstedeværelse i samfundslivet karakteriseres som en typisk moderne dødsopfattelse. Han beskriver, hvordan denne moderne død eksempelvis kan komme til udtryk som den død, som rammer

et ældre menneske, der ikke længere er involveret i samfundets nøgleinstitutioner så som arbejdsliv og børneopdragelse, [og som] ikke forstyrrer den samfundsmæssige orden i nogen nævneværdig grad, uanset hvor stor den psykologiske påvirkning kan være på en mindre gruppe af mennesker (Walter 2007:320).

Når Walter omtaler den moderne død på denne måde, og beskriver den som stille og uden afgørende indvirkning på den fungerende sociale orden, opfattes døden naturligvis som samfundsmæssig ubetydelig. Eller måske vi snarere skal bruge den polske sociolog Zygmunt Baumans begreb for dødens moderne rationaliseringsstrategi, som han beskriver under den sigende overskrift ”Killing Death” (Bauman 1992:152). Med dette begreb ønsker Bauman at pege på det forhold, at den moderne død både er blevet samfundsmæssigt afsondret (placeret i samfundets afkroge og skjult) og er blevet gjort til et problem. Lidt à la Jankélévitch giver Bauman udtryk for, at dødens nødvendighed problematiseres, hvorfor der også investeres betydelige samfundsmæssige ressourcer på at finde en løsning på problemet. Ikke forstået som muligheden for at annullere dødens tilstedeværelse, men for at slå ring om den, trække den ud og gøre den så uproblematisk som muligt. Dette gøres blandt andet ved at forsøge at slå ned på alt det, der forårsager døden. Det er her Baumans udtryk om at ’slå døden ihjel’, kommer til sin ret. I denne forbindelse synes det oplagt at drage paralleller til forestillingen om ’dødens beslaglæggelse’, i den forstand eksempelvis Hugh Willmott (2000) har benyttet sig af det. Og hvordan gør man så det? Jo, man forsøger at luge ud i alle de livsfarlige elementer i tilværelsen (f.eks. øge sikkerheden ved bilkørsel gennem brugen af sikkerhedsseler), i kroppen (f.eks. forsøge at eliminere sygdomme) eller i samfundet som sådan, hvilket blandt andet gøres ved at skærme sig mod farer udadtil (fra andre folkeslag og nationer og fra naturen) og dermed lukke sig om sig selv indadtil (Bauman 1992:156). Set i det perspektiv tager døden aktivt del i samfundslivet – den gør en forskel – og er måske endda med til at influere måden,

hvorpå samfundslivet som sådan konstrueres og produceres. På den måde har samfundet aldrig helt kunnet lade døden være i fred.

For at forstå vores samtids forhold til døden, og dermed tilbyde en skitse til en samtidsdiagnose, så må vi dog bevæge os længere tilbage i historien for at kunne sætte nutiden i relief. I det følgende skal vi derfor se nærmere på den måde, som vores forfædre – fjerne som nære – har forholdt sig til døden på, om end det i denne kontekst ikke er muligt at præsentere en detaljeret historisk gennemgang, men blot nogle overordnede og for vores argumentation relevante nedslag.

Den allestedsnærværende død

Menneskeheden har gennem hele sin historie altid skulle forholde sig til døden som et grundvilkår ved tilværelsen. Alle mennesker, de har levet i alle de samfund, der er gået forud for vores eget, har skullet dø og er med tiden døde. Man har imidlertid forholdt sig til døden på mange forskellige måder afhængig af henholdsvis tidsperiode og kulturel baggrund. Disse to faktorer – tid og kultur – er nogle af de vigtigste differentieringsmekanismer i vores forhold til døden, som afføder en ganske betydelig og storslået variation i den måde, som døden er blevet opfattet og håndteret på. Selvom der findes ganske velunderbyggede og tilgængelige arkæologiske vidnesbyrd om, hvordan vi håndterede døden og højtideligholdt og mindede de døde langt tilbage i historien – f.eks. i form af hulemalerier, helleristninger, pyramider, gravhøje osv. – så er det dog først henover de seneste tusinde års historie, at vi med noget større sikkerhed kan sige eller stipulere, hvordan mennesker og samfund har opfattet, højtideligholdt og sørget over døden, fordi kildematerialet bliver mere udførligt og omfattende. Der findes flere forskellige historieskrivninger over vores forandrede forhold til døden, og hver især bidrager de med vigtig viden og nyttige begrebsliggørelser over vores traditioner, trosopfattelser, kulturelle praksisser og den hverdagslige omgang med døden, der har eksisteret forud for vores tid. Hvor nogle studier har bibragt vigtige fragmenter til en samlet forståelse af forandringen i forholdet til døden, så har andre derimod med sans for historiens store vingesus tilbudt mere sammenhængende skabeloner til at indfange den store kompleksitet og mangfoldighed, der har hersket.

Flere af dem, der indgående har beskæftiget sig med vores historisk forandrede forhold til døden, har taget afsæt i middelalderkulturen og derfra så bevæget sig frem mod nutiden (f.eks. Ariès 1981; Illich 1976; Vovelle 1983), hvorimod andre har bevæget sig endnu længere tilbage i historien til stenalderen og andre fortidige tidsepoker for at indfange deres døds-kulturer (f.eks. Kellehear 2007; Kerrigan 2007). Én af dem, der netop tog afsæt i middelalderens døds-kultur, er den franske mentalitetshistoriker Philippe Ariès, der gennem en række

banebrydende værker i 1970'erne og 1980'erne med afsæt i et omfattende historisk materiale dokumenterede og fremanalyserede eksistensen af forskellige kollektive dødsmentaliteter op igennem de seneste 1000 års vestlig kulturhistorie. Med betegnelsen om 'dødsmentalitet' forsøgte Ariès at indfange den måde, som en tidsepoke, en kultur eller et kollektiv opfattede og håndterede døden på i relation til f.eks. begravelsesformer og dødsritualer, meningen med døden i livet, repræsentationer af døden i kunst og kulturliv, forestillinger om det hinsides osv. Selvom der er en del problemer forbundet med Ariès' arbejde – herunder ikke mindst et til tider ret tyndt og selektivt kildemateriale, en udviskning af kulturelle/lokale forskelle samt en slet skjult tilbøjelighed til at romantisere over fortidens dødkultur – så er det ikke desto mindre et af de mest omfattende og citerede tilgange til studiet af døden.

Det var Ariès' (1974) opfattelse, at døden i middelalderen var udtryk for en såkaldt 'tæmmedød', og at man selvom døden var allestedsnærværende grundet en kort gennemsnitlig levealder som følge af sygdomme og krige alligevel formåede at tøjle frygten for døden og gøre den kulturelt meningsfuld. Det var i denne tidsperiode umuligt at afskærme mennesker, børn som voksne, fra døden, fordi den var der overalt – ofte også i særligt ubehagelige og utilslørede fremtrædelsesformer – og man måtte derfor leve med dødens tilstedeværelse. Her spillede særligt folkelige og senere religiøse (og med tiden i stigende grad i Europa den katolske kirkes) forestillinger en fremtrædende rolle, fordi de var med til at give døden en mening for middelaldermennesket og tilbyde nogle forståelser og ritualer, man kunne trække på i mødet med døden. Den engelske filosof Thomas Hobbes beskrev engang rammende livet i middelalderen som hårdt, brutalt og kort. Man skal huske på, at den gennemsnitlige levealder i middelalderen og senmiddelalderen ikke var meget mere end 30 år, og det satte derfor tilværelsen i relief i forhold til nutiden, hvor vi kan forvente at leve til omkring de 80 år. Middelalderlivet var derfor kendetegnet ved en tvungen konfrontation med døden hvad enten det var i form af kvinder eller børn, der døde under fødslen (hvilket var hyppigt forekommende), omfattende sygdomspestemier (som pesten), offentlige henrettelser eller den død, der bare udspillede sig i ens lokalsamfund blandt såvel yngre som ældre. Det var ikke muligt at gå gennem livet (eller blot barndommen) uden at komme i nærkontakt med døden. Man kunne ikke gemme døden væk, og selv børn ville blive socialiseret til en tidlig erfaring med sygdom og død. Døden var tæt på, det var ikke noget exceptionelt at mennesker døde, og man havde derfor en grundlæggende indstilling om, at livet og døden hang nøje sammen. Selvom man naturligvis har frygtet døden – og særligt den død, der fulgte som et resultat af smertefuld sygdom og krig – så var der alligevel en naturlighed omkring døden, en normalitet om man vil, fordi døden var umulig at undgå at komme i kontakt med.

Til trods for at middelalderkulturen således på mange måder (ganske vist ufrivilligt) omfavnede døden, så var døden imidlertid ikke bare noget, som man levede i al fredsommelighed med. Døden har nok næppe på noget tidspunkt i historien været et fænomen, som mennesker bare passivt har anerkendt som det mest naturlige i livet. Men der er ikke nogen tvivl om, at når man i middelalderen ikke kunne gøre ret meget for enten at udskyde eller behandle døden væk, så måtte man acceptere den som et livsvilkår. Denne accept har været udgangspunktet for langt de fleste forhistoriske kulturer før lægevidenskabens og teknologiens fremvækst, og samtidig hermed har kollektive trosopfattelser – både metafysiske forestillinger og mere formaliserede religioner – spillet en afgørende rolle for, at døden blev tilskrevet en mening i både menneske- og samfundsliv. De udgjorde et mentalt og emotionelt bolværk mod den uforståelige og ubehagelige død, som man nødtvunget måtte lære at leve med. Middelalderkunsten spillede også en vigtig rolle i forhold til at forsøge at skabe en forståelse for døden gennem både formaninger og påmindelser. Klassiske kunstneriske temaer som 'Dødedansen' og 'Dødens triumf' samt senere også *vanitas*-kunsten er alle eksempler på den store betydning, som døden op igennem middelalderen og senmiddelalderen spillede for både enkeltindivider og kultur, og om de forestillinger, der florerede om døden på den tid.

I kølvandet på middelalderens og senmiddelalderens 'tæmmede død' udviklede der sig i en vesteuropæisk kontekst ifølge Ariès flere forskellige faser i vores forhold til døden, der hver især vidnede om, at enhver tid forsøger at gøre døden meningsfuld på sin egen måde. Vi skal ikke her gå i detaljer med disse faser, men det er særligt i perioden fra slutningen af 1700-tallet, at der ifølge Ariès begyndte at ske et markant skred i den måde, den vesterlandske kultur grundlæggende forstod og forholdt sig til døden på, hvilket ifølge ham hang nøje sammen med en ændret opfattelse af individet. Hvor individets betydning i livet eller døden i middelalderen ikke udgjorde et særligt udfoldet tema, så begynder den gryende individualisering og fremvoksende humanisme op igennem de efterfølgende århundreder at sætte fokus på individet som noget unikt og betydningsfuldt, og dette forandrer også forholdet til døden. Den død, der tidligere med henvisning til natur og religion blev håndteret i og af fællesskabet, blev nu noget, som det enkelte menneske selv måtte forsøge at give en betydning i livet. Den død, der tidligere var en velkendt, blev nu en fremmed, man ikke ønskede at byde velkommen indenfor. Som Ariès rammende skriver: "Den gamle holdning, hvor døden var både velkendt og nær, og hverken var frygt- eller ærefrygtindgydende, tilbyder en kraftigt markeret kontrast til vores egen, hvor døden er så skræmmende, at vi end ikke tør nævne dens navn" (Ariès 1974:13). Den nærmest påtvungne fortrolighed med døden, som i generation efter generation ellers havde kendetegnet livet, hvor man både kunne se, høre, lugte og røre døden, erstattedes

nu gradvist af udtalt afstandtagen og fremmedgørelse. Langsomt men sikkert ophører døden med at være noget, man ser, hører, lugter, rører ved eller taler om.

Den fraværende død

Det er en almindelig udbredt antagelse blandt mange af dem, der med historisk eller sociologisk optik har forsket indgående i vores forandrede forhold til døden, at der ved overgangen til det moderne samfund og således særligt henover de seneste par århundreder i den vestlige verden er opstået en stadig større grad af kulturelt ubehag ved og samfundsmæssig distance-ring til døden. Den død, som vores forfædre nødvendigvis måtte forhold sig til og acceptere som en ufravigelig del af tilværelsen, skal nu gemmes væk og fortrænges, således at drømmen (eller snarere illusionen) om et tilsyneladende lykkeligt liv ikke bliver ødelagt (Ariès 1974:86-87). På den måde bliver døden antitesen til alle de værdier, som det moderne menneske værdsætter og ønsker at skabe sit liv ud fra. Ariès konstaterede ligefrem, at denne overgang til en stadig mere 'forbudt død' ikke blot var udtryk for en gradvis udviklingsproces, men derimod markerede intet mindre end en revolution i vores dødsopfattelse i løbet af ganske få år:

I vores tid, i løbet af cirka en tredjedel af et århundrede, har vi været vidner til en brutal revolution i traditionelle ideer og følelser, en revolution så ubønhørlig, at samfundsforskere ikke har undgået at bemærke det. Det er virkelig et uøret fænomen. Døden, så allestedsnærværende i fortiden, at den var familiær, skulle blive udvisket, skulle forsvinde. Den skulle blive skamfuld og forbudt (Ariès 1974:85).

Den død, som generation efter generation var blevet gjort bekendt med, blev nu pludselig ved overgangen til det moderne samfund til et fremmedlegeme, der for alt i verden skulle hemmeligholdes og fornægtes. Man skulle leve, som om døden ikke var en del af livet. Derfor hviler store dele af det moderne projekt også på forestillingen om, at mennesket skal underlægge sig naturen – herunder også menneskenaturen – og derigennem i sidste ende være i stand til at afskaffe døden. Dette er en kamp, der iværksættes inden for samfundsplanlægning, lægevidenskab og teknologi med henblik på markant at nedbringe børnedødeligheden, bekæmpe sygdomme, skabe gode livsomstændigheder, strække grænsen for menneskelivets varighed og i sidste instans sikre, at udødeligheden ikke blot er en from forhåbning, men en reel mulighed. Teknologi og videnskab spændes derfor for den vogn, der skal sikre, at vi kan undslippe døden, og som den franske sociolog Jacques Ellul (1964) engang slog fast, så vil det, der er teknologisk muligt, altid i sidste ende blive ført ud i livet, blot fordi det er teknologisk muligt. I et moderne samfund, hvor den øverste del af værdihierarkiet udgøres af produktion, vækst,

rationalitet, ungdom og nye begyndelser, der kan døden (og med den alderdommen og dødsprocessen) ikke anses som andet end et forsmædeligt nederlag og en pinagtig påmindelse om, at der er grænser for menneskets kontrol over naturen. Døden bliver skamfuld (Elias 1985/2001) og en 'fornuftens skandale' (Bauman 1992), og derfor skal den ikke bare fornægtes, men også bortgemmes, så man ikke bliver mindet om det nederlag, som fornuften og videnskaben har lidt i kampen mod døden. Formålet i det moderne samfund med at tabuisere og fortrænge døden er at sikre, at den sociale struktur opretholdes, og det fordrer, at de syge, ældre og døende gradvist afsondres fra samfundslivet, således at det kan fortsætte så upåvirket af døden som muligt (Blauner 1966). Det enkelte menneske forgår, mens samfundet består, og den forestilling om, at livet og døden hang nøje sammen, og at døden blot var en bro, der førte over til det hinsides, som mennesker tidligere har levet efter, er i det moderne samfund i stigende grad afløst af opfattelsen af, at døden ikke udgør andet end en ubarmhjertig stopklods.

Den fortrolighed og nærhed til døden, som mennesket op igennem forhistorien har haft i årtusinder, forsvinder således gradvist som dug for solen op igennem det 20. århundrede. Her er det snarere fremmedgørelse, der synes at kendetegne menneskets tilgang til døden. Døden er nu noget fremmedartet, noget vi ikke kan eller vil have nærkontakt til eller erfaring med. Førhen i historien var det ikke bare en pligt men også en nødvendighed at opdrage ens børn til, at døden var en del af livet, men sådan er det ikke længere: "For os – afkommet af en dødsfornægtende og dødsafvisende kultur – forekommer den første erfaring med døden som et frygteligt baghold, som vi slet ikke er forberedte på" (Berridge 2002:5). For at undgå denne erfaring med døden, så bliver den forsøgt skubbet ud i samfundets kulisse, lukket ind i institutionelle kontekster hvor den overlades til professionelle, der overtager den rolle, som familie og lokalt fællesskab tidligere spillede i forhold til at forberede mennesker på døden, på at højtideligholde dødsøjeblikket og håndtere den døde krop og den efterfølgende sorg. I det moderne samfund bliver døden særligt forbudt for børn, fordi deres liv ikke skal inficeres af dystre tanker, og fordi de dødsforskrækkede voksne ikke længere har mod til at fortælle børnene om livets kendsgerninger. Førhen levede de levende, børn som voksne, med deres døde – de var en integreret del af den måde, man tilrettelagde samfundslivet på, og man deltog derfor i døden, man var forsamlet ved dødslejet, man ærede de døde og skabte dermed en fælles front mod den død, som man var nødt til at leve med. Sådan er det ikke længere i et moderne sekulariseret samfund, der både har afsondret døden og privatiseret sorgen. Både død og sorg er nu noget, det enkelte menneske selv må forsøge at finde en mening med, fordi der ikke længere findes fælles referencerammer og kilder til trøst, der kan give døden en mening:

Samfundet har udstødt sine døde ... Der er mange let iagttagelige tegn på, at der er sket noget – samfundet stopper ikke længere op, når der indtræder et dødsfald. Alt går videre som før – som om ingen var død. Det er en total omvæltning i forhold til en tusind år gammel tradition for åbent at give udtryk for sorg over den døde (Tamm 1992:118).

I løbet af denne 'forbudte død' – som Ariès (1981) andersteds kalder for 'den usynlige død' – bliver det derfor normen, at mennesker ikke blot fødes på hospitaler, men også dør her. Hvor døden tidligere – ligesom fødslen – var noget, der fandt sted der, hvor den døende havde levet sit liv, så overføres de døende i stigende grad til institutionelle sammenhænge som hospitaler, plejehjem eller hospices i deres sidste levetid. Her varetages deres sidste levetid af professionelle, der har papir på deres kompetencer og kvalifikationer i forhold til at håndtere døden. Den engelske sociolog Anthony Giddens konstaterede, at det, der sker med det moderne samfunds opkomst er, at visse grundlæggende og almenmenneskelige livserfaringer (sygdom, lidelse og død) usynliggøres og dermed ikke længere er en del af vores almindelige erfaringsgrundlag (Giddens 1991/1996:190). En af årsagerne hertil er, at døden nu truer selve det livsprojekt, som det moderne og senmoderne menneske et blevet sat til selv at skabe og forvalte. Det senmoderne samfunds fokus på individ, selvidentitet og refleksivitet koblet til en gennemgribende aftraditionalisering betyder, at døden nu bliver et frontalangreb på den enkelte, som man selv må forsøge at finde et modsvar på sammen med de mange ekspertsystemer, der er vokset frem for at assistere individet med livshændelser så som sygdom, krise og død (Giddens 1991/1996; Mellor & Shilling 1993). Frisættelsen af individet til at skabe sin egen identitet – i livet såvel som i døden – og ikke mindst den stigende betoning af betydningen af en smuk, sund og attraktiv krop hænger således uløseligt sammen med behovet for at blive genindlejret i nye typer af ekspertise, og her står bl.a. psykologer, psykoterapeuter, coaches, plastikkirurger, fitnessinstruktører, kostvejledere, kosmetologer og en lang række andre klar til at hjælpe. Det er dermed et kendetegn ved den moderne død – i modsætning til den død, som middelalder- eller renæssancemennesket kendte til – at døden er institutionaliseret, medikalisert og professionaliseret. Dermed forsvinder samtidig opfattelsen af, at døden er noget naturligt (Illich 1976), og døden bliver derfor en diametral modsætning til behandling og sundhed, som er to af det moderne samfunds og den moderne medicinske videnskabs støttepiller. Den normalitet og naturlighed, der karakteriserede døden for fortidsmennesket, erstattes nu af en opfattelse af, at døden – og alt det, der forbindes med den – er afvigende (Edgley 2003).

Det er således en fremherskende opfattelse blandt dødsforskere, at døden i det 20. århundrede blev tabuiseret, og at de døende og sørgende som konsekvens heraf blev socialt isolerede. Denne tabuiseringstese hævder således, at døden og sorgen gik fra at være fænomener,

som fyldte ganske meget i samfundslivet lige indtil slutningen af 1800-tallet, til stort set at blive usynliggjort i løbet af mindre end et halvt århundrede (Jacobsen 2020a). Hvorvidt døden virkelig har været så tabubelagt og fortrængt i det 20. århundrede, som denne tabuiseringstese hævder, er vanskeligt at afgøre (ikke mindst fordi det er svært at dokumentere tilstedeværelsen og kvantificere omfanget af et tabu). Til gengæld tyder meget på, at der hen mod slutningen af det 20. århundrede imidlertid begyndte at vokse en vis modstand frem mod det tabu og den fortrængning, som døden var blevet underlagt. Flere steder blev der fra midten af 1960'erne plantet kim til den såkaldte 'dødsbevidsthedsbevægelse', der ønskede at skabe folkelig og faglig grobund for, at døden atter kunne blive en naturlig og integreret del af menneske- og samfundslivet (Jacobsen & Kearl 2011). Mod slutningen af sit store værk *The Hour of Our Death* (1981) bemærkede Ariès således, hvordan der allerede fra slutningen af 1970'erne var begyndende tegn på, at murværket omkring døden begyndte at krakelere, og at dødstabu og dødsfortrængning blev udfordret af en ny kulturel åbenhed. Op igennem 1990'erne så man derfor f.eks. inden for sociologien og en række andre samfundsvidenskabelige discipliner, at dødens samfundsmæssige forandring begyndte at blive gjort til genstand for opmærksomhed og analyse. Meget tydede således på, at døden var på vej til at vende tilbage igen efter et langvarigt eksil.

Den spektakulære død

Selvom det måske ville være overdrevet at hævde, at der ligefrem er sket en 'brutal revolution' i vores dødsopfattelse henover de seneste årtier, som Ariès ovenfor så som et kendetegn ved overgangen fra den traditionelle til den moderne dødsopfattelse, så er der dog næppe nogen tvivl om, at der er sket ganske meget i løbet af blot en generation fra slutningen af det 20. århundrede til et par årtier inde i det nye årtusinde. Man kunne næsten fristes til et omformulere og opdatere Ariès' tidligere formulering til følgende betragtning: I vores tid, i løbet af cirka en tredjedel af et århundrede, har vi været vidner til en mærkbar ændring i moderne ideer og følelser, en ændring så markant, at samfundsforskere ikke har undgået at bemærke det. Det er virkelig et uhørt fænomen. Døden, så fraværende i vores nære fortid, at den var en fremmed, skulle vende tilbage, skulle genopstå. Den skulle blive synlig og spektakulær! Der har således inden for samfundsforskningen henover de seneste tre årtier været et stigende fokus på det, der kan kaldes for 'dødens genkomst' (f.eks. Berridge 2002; Walter 1994; Jacobsen 2020c). Det er imidlertid altid vanskeligt at indfange ens egen nutid, og det fordrer stor fortolkningsmæssig varsomhed, ikke mindst fordi man selv står med fødderne solidt plantet i den og oplever det virvar af indtryk og begivenheder, som historikere i fremtiden – nå vi alle er døde og borte – som det letteste i verden vil kunne fremdrage som særligt karakteristiske

for vores nutid. Det er dog vigtigt at holde sig for øje, at enhver historieskrivning (og dermed også enhver samtidsdiagnose) altid er perspektivisk – den udvikler og fremdyrker ét særligt perspektiv på verden, der samtidig nødvendigvis må negligere eller nedtone alle andre.

Til trods for disse analytiske og fortolkningsmæssige vanskeligheder, så er det nok alligevel muligt at tilnærme sig en forholdsvis retvisende forståelse af den måde, som vores samfund forholder sig til døden på, og ikke mindst vurdere, hvordan den adskiller sig fra vores nære og fjerne fortid. På mange måder forekommer det som om, at vi lever i en mellemtid i forhold til døden, hvor betegnelsen 'mellemtid' netop indfanger, at vi endnu ikke helt har forladt fortidens praksisser og traditioner, men at vi også er i færd med at opfinde og udvikle nye måder at være med døden på. På den ene side er det derfor nok for tidligt at hævde, at fortidens dødstabu nu definitivt er opløst, og at vi i dag helt og aldeles frigjort fra den tabuiserede tilgang til og forståelse af døden, som tilsyneladende (hvis vi skal tro forskningen) var fremherskende for vores bedste- og oldeforældres generationer. På den anden side er det dog også svært at dokumentere, at døden i dag er lige så undertrykt og fortrængt, som for blot et halvt århundrede siden. Vi er i dag i mange henseender mere interesserede i at holde en samfundsmæssig dialog om døden kørende og forholde os til døden som en del af livet. Men samtidig er der dog heller ingen tvivl om, at vi sikkert har det mindst lige så vanskeligt (hvis ikke ligefrem mere) ved udsigten til døden som man havde det under 'den forbudte død' i det 20. århundrede, som Ariès talte om. Så selvom låget til dødstabuet måske nok et blevet lettet en del siden de dødsfornægtende generationer i midten og sidste halvdel af det 20. århundrede, så ville det være en overfortolkning at sige, at vi nu er frigjorte fra dødsfrygt og dødsbehag. Vi interesserer os for døden, forsøger at forstå den, vil også gerne iagttage den glimtvis (men helst på sikker afstand), men så strækker vores omfavelse af døden sig heller ikke længere. Vores erfaring med døden – den virkelige og ægte død, der rammer langt de fleste – er således blevet stadig mere begrænset, og selvom vi finder døden dødspændende, så skal den alligevel ikke fylde for meget, og den skal helst ikke blive alt for virkelig. Vi kan ikke leve med døden, men vi kan tilsyneladende heller ikke leve uden den. Det er denne mærkværdige mellemtid i vores forhold til døden, som en samtidsdiagnose må forsøge at indfange.

En betegnelse, der måske kan sætte os i stand til at fremdrage og begrebsliggøre en række vigtige dimensioner ved det skift, der har fundet sted inden for vores samtids dødsmentalitet henover de seneste årtier, er 'den spektakulære død'. Med denne betegnelse menes, at vores forhold til døden på mange måder i dag ikke fortrinsvis er kendetegnet ved tabuisering og usynliggørelse, men at vi i dag faktisk konfronterer og iagttager døden på en lang række nye måder (Jacobsen 2016, 2020d). Med 'den spektakulære død' menes imidlertid *ikke*, at *alle* dødsfald nu pludseligt bliver spektakulære (langt de fleste er det ikke), men derimod at den

måde, hvorpå vi forholder os til døden, i dag ofte er i rollen som iagttagere. Døden er noget ydre, noget anderledes, noget fremmedartet, og vi ser på den med en forunderlig blanding af frygt og fascination. På sin vis er døden blevet forfladiget og kedsommelig, men på den anden side er den netop udtryk for et af de sidste områder af tilværelsen, som vi ikke kan få adgang til, og derfor ikke kan få nok af. Døden er derfor ikke længere kun rutinemæssigt gemt væk, men eksponeres nu også for os – særligt gennem medier/socialt medier – både i form af nyheder og underholdning, men også som et vigtigt personligt og eksistentielt tema, der appellerer til os om at tage ansvar for og del i vores egen og andres død. Døden blev op igennem det 20. århundrede 'pornografisk', fordi vi på den ene side havde tabuiseret og afsondret den fra hverdagserfaringen, men på den anden side stadigvæk havde behov for det gys og den gru, som kun døden kan vække (Gorer 1955). I vores samtid er døden stadigvæk, og nu måske endda mere end nogensinde før, pornografisk – og særligt gennem mediernes konstante interesse for og gengivelse af den (Jacobsen 2020b) – men ved siden af eller bagved denne pornografi er der nu også genuine forsøg på at tilnærme sig døden og gøre den meningsfuld på det menneskelige og mellemmenneskelige plan (Jacobsen 2020a). Døden er i dag således synlig på nye måder, og samtidig har den førnævnte 'dødsbevidsthedsbevægelse' nu spredt og konsolideret sig, således at der i dag er skabt nye institutioner, fagområder og professioner, der skal varetage døden og sikre en værdig død. Med inspiration fra strømninger som blandt andet postmodernisme, new age, individualisme, nye former for spiritualisme og interessen for nærdødsoplevelser hævdes det således, at vi i disse år er i færd med at genfortrylle den død, som det moderne samfund så ihærdig ønskede at affortrylle (Lee 2008).

Der er særligt fem fremtrædende kendetegn ved 'den spektakulære død', der her kort skal omtales, både fordi de henviser til nogle nye tendenser i vores kulturs forhold til og håndtering af døden, men også fordi de aktualiserer en række potentielle modsætninger og paradokser, som vi vender tilbage til senere. For det første *medieringen/medialiseringen af døden*, der henviser til, hvordan vores forhold til og erfaring med døden i dag i vid udstrækning går gennem teknologier eller medieres af professioner og specialister. Langt størsteparten af de dødsfald – faktiske som fiktive – vi bevidner og skal forholde os til, formidles gennem medier, og derfor er vores egen førstehåndserfaring med døden måske i dag mere begrænset end nogensinde tidligere i verdenshistorien. For det andet *kommercialiseringen af døden*, der henviser til, hvordan døden i dag i stigende grad anvendes inden for reklame, marketing og kunst til at tiltrække opmærksomhed, sælge produkter og skabe provokation. Samtidig hermed er håndteringen af døden – f.eks. gennem begravelsesbranchen – i dag også kommodificeret og kommercialiseret og gjort til en platform for en stadig mere individualiseret og rodfæstet forbrugermentalitet. For det tredje *genritualiseringen af døden*, som indfanger den store mang-

foldighed af forsøg på at skabe og genskabe traditioner, ritualer og praksisser, der kan gøre døden meningsfuld i et stadig mere sekulært samfund. Her er der særligt fokus på at skabe ritualer og ceremonier, der forekommer personligt meningsfulde for enten den afdøde eller de efterladte, og som ikke nødvendigvis afspejler én bestemt religion eller kosmologi. For det fjerde *den palliative revolution*, hvormed menes, at døden, der i det moderne samfund var i færd med at blive monopoliseret af et medicinsk regime med fokus på behandling, som på mange måder erstattede fortidens religiøse regime (og dets fokus på frelse) i forståelsen og håndteringen af døden, nu selv er kommet under pres. I løbet af de seneste årtier er der vokset en opposition frem med denne medikalisering af døden i form af hospicebevægelsen og det palliative fagfelt, der ønsker at skabe rammerne for en mere omsorgsorienteret tilgang til døden i menneske- og samfundslivet, der ikke anser den som et problem, der skal løses, men som et vilkår, der må accepteres og håndteres. Slutteligt skal nævnes *en stigende interesse for at forske i døden som videnskabeligt genstandsfelt*. Førhen var døden ikke noget, som mange discipliner – med undtagelse af teologi og medicin – interesserede sig for, men henover et kvart århundrede er der særligt inden for samfunds-, human- og sundhedsvidenskaberne vokset en række fagfelter frem, der både empirisk, teoretisk og praktisk har vores forhold til døden som omdrejningspunkt. Disse fem udviklingstræk og tendenser peger på, at vores samtid forsøger at gøre det muligt at komme i kontakt med og beskæftige os med den død, som vi ellers har det så svært med, samtidig med at de også vidner om, at vores distance til døden i mange henseender opretholdes. Disse fem dimensioner ved den spektakulære død er naturligvis ikke dækkende for alt det, der for nuværende sker inden for dødens domæne, men hver især og ikke mindst samlet indfanger de en række væsentlige dimensioner ved vores samtids dødsmentalitet og bærer vidnesbyrd om, at døden ikke længere blot er tabuiseret og fortrængt (hvis den nogensinde var det), men at der også er opstået en ny – individuel og samfundsmæssig – åbenhed og nysgerrighed omkring døden.

Man kan måske mest retvisende opsummere vores samtids forhold til døden som ejendommeligt, hvis ikke ligefrem paradoksalt. Vi skal nedenfor vende mere uddybende tilbage til dette ejendommelige/paradoksale forhold til døden. Paradokset består i, at det moderne samfund, der så ihærdigt forsøgte at smide døden ud af fordøren, med tiden har oplevet, at den har sneget sig ind af bagdøren igen, fordi vi måske alligevel ikke kan leve helt uden at være i berøring med den. Vi har således bevæget os fra en fjern fortid, hvor døden fyldte meget, via en nær fortid, hvor døden (og med den sorgen) helst skulle fylde så lidt som muligt, til en nutid, hvor vi ikke helt ved, hvor meget døden skal fylde – men den skal formentlig fylde mere end førhen. Den føromtalt engelske sociolog Tony Walter (2019) har for nyligt ligefrem hævdet, at døden i dag faktisk fylder meget mere, end vi umiddelbart skulle tro. Han konstaterer i tråd

Men voldsomme dødsvirkeligheder er før blevet oplevet i historien. Da Sigmund Freud i 1915 skrev sin lille tekst "Thoughts for the Times on War and Death" (Freud 1915/1957) om vores forhold til døden, var verden eksempelvis på vej ind i en krig, der skulle koste et ubegribeligt tab af menneskeliv. Teksten er delt op i to essays. Det første adresserer den udbredte desillusion, som verdenskrigens kollaps af *Pax Britannica* – som Freud refererede til som fredstidens civiliserede sameksistens mellem staterne – medførte, hvor mennesker i historisk uset grad voksede op og levede uden erfaring med krig og død. Det næste essay berører det, Freud kaldte for fredstidens 'beskyttelsesketsjer', der slår dødens uundgåelighed væk fra det enkelte menneske og dermed forsøger at udviske den fra det civiliserede menneskes mentalitet. I Freuds optik er det netop denne 'slåen væk' af døden, der efterlader det civiliserede menneske uforberedt på, hvad Første Verdenskrig skulle bringe af død, rædsel og forfærdelse. Mennesket havde simpelthen ikke tunet sig ind på døden, hvorfor Freuds centrale pointe da også var, at døden ikke havde printet sig eftertrykkeligt ind i den tids menneskelige og samfundsmæssige bevidsthed, og at den derfor trivedes i det ubevidste som en mulighed snarere end en livsbetingelse (Freud 1915/1957:287). Som konsekvens heraf oplevede datidens mennesker sig som ubevidst udødelige og havde derfor svært ved at kapere den massedød, som de snart ville blive vidne til. At Freud senere i sit essay kobler dødens eksistens i det ubevidste sammen med uforløst seksualitet – og anser dødsangst som et resultat af undertrykt seksualitet snarere end selve angsten for at dø – indebærer ikke, at hans foregående pointe om menneskets uforberedte bevidsthed på dødens pludselige tilsynekomst mister sin kraft. Snarere bliver den sat i perspektiv i forhold til den død, som vi her i den spektakulære døds tidsalder i stigende grad bliver gjort opmærksom på gennem Corona-krisen.

Der opstår således, ligesom da Første Verdenskrig brød ud og Freud skrev herom for godt og vel et århundrede siden, med mellemrum forskellige markante brud i vores ellers stadig mere begrænsede møde og afsondrede erfaring med døden. Krige, katastrofer og pandemier er alle ekstraordinære situationer, hvor vores slumrende dødsbevidsthed – både individuelt og kollektivt – pludseligt bliver aktiveret. I denne tid gennemlever vi så Corona-krisen, der mere end noget andet i de seneste årtier (sammen med terrorangrebet den 11. september 2001) får os til frygtsomt at tænke over døden – både vores egen og andres. Vi bliver nu dagligt opdateret om antallet af Corona-relaterede dødsfald både nationalt og globalt, og vi ser, hvordan rækker af militærkøretøjer i Italien kører kister med de døde væk, fra spanske kirker ser vi lange rækker af kister linet op side om side, så der kan foretages hurtige begravelser, og fra USA ser vi de døde blive begravet i massegrave på en ø ud for New York, fordi der ikke er kapacitet andetsteds, og fordi de døde ikke havde råd til andre muligheder. Vi gør døden op i tal og får, i mediernes dækning af krisen, serveret de daglige dødstal i gule *breaking news*-

spalter. Disse tal kan vi så sammenligne med tallene fra dagen forinden, og enten blive vi ledede eller bestyrkede over tingenes udvikling og føler, at døden pludselig rykker tæt på. På den måde er dødens tilstedeværelse blevet kraftigt forstærket i løbet af ganske kort tid. Døden er igen noget, vi skal til at tænke over – både i forhold til den betydelige mængde af dødsfald, der rammer rundt omkring i verden som følge af Corona-pandemien, men også i forhold til vores egen potentielle død, hvis vi ikke passer på, opretholder karantæner og holder afstand til andre mennesker. Dødens årsag er, lidt groft skitseret, nu bestemt af nærheden til de andre. Livets opretholdelse kan derfor måles i meter, og døden har dermed fået sin egen radius: To meter væk fra den anden, og du er på sikker grund. Brydes denne sikkerhedsradius, så har døden dig inden for rækkevidde, og man udsætter sig selv og hinanden for en omfattende dødsrisiko. Med en let omskrivning af Jean-Paul Sartres diktum om, at helvede er de andres blikke, kan vi sige, at døden i dag er de andres nærvær. Nærvær er – i løbet af ganske kort tid – blevet dødsensfarligt, hvilket fuldstændigt har vendt op og ned på vores forestilling om, at nærvær er varme og tryghed. Nu er nærvær med den anden svøbt ind i dødens kulde, hvorfor det er vores moralske pligt og ansvar at holde afstand – ja, ligefrem at hylde afstanden som livspræserverende. En overtrædelse vil ikke alene gøres os moralsk skyldige, den kan endda i yderste konsekvens gøre os juridisk skyldige. Thi kendes for ret: Du kendes skyldig i at have gået for tæt på andre, udbredt smitten og dermed påført andre døden! Set i den optik er der ikke andet at gøre end at stole på, at distancen til andre er bydende nødvendig, hvorfor vi også må betragte de andre med en vis, (sund) skepsis. De andre er potentielt usunde og har dermed muligvis allerede døden i sig.

Således er døden nu pludseligt, voldsomt og fuldstændig uden forvarsel, blevet aktualiseret på en måde, som vi i vores tid ellers ikke har været bekendt med. Det skaber et væsentligt etisk paradoks, der kan beskrives på denne facon. Vi må tage hånd om hinanden – drage omsorg for den anden, da vi, som Knud Ejler Løgstrup har lært os, aldrig har med et andet menneske at gøre, uden at vi holder noget af dette menneskes liv i vores hånd (Løgstrup 1958). Men magten til at sørge for den andens bedste fortoner sig naturligvis, hvis vi ikke har mulighed for – på en nærværende, omsorgsfuld måde – at indgå i relation med andre mennesker. Hvis vi må holde bekvem afstand, og dermed ikke indgå i mellem menneskelige møder, forsvinder da ikke også muligheden for spontane livsytringer såsom barmhjertighed, tillid og åbenhed? Jo, ville man kunne svare, for da smuldrer disse etiske byggesten, og den anden vil – som det ser ud i skrivende stund – næsten udelukkende kunne betragtes som en potentiel smittebærer. Der er stor sandsynlighed for, at vi ikke har oceaner af tid til at løse dette paradoks, før det er for sent, og hermed synes vi at risikere, at dødens tilstedeværelse i livet tipper over, kommer til at fylde for meget i vores omgang med hinanden, og dermed obstruerer for

livets udfoldelse i samværet med andre. Risikoen er altså, at døden kommer livet for nært, hvormed den nødvendige balance imellem de to elementer bliver skæv.

Et andet paradoks synes at være, at nok er Corona-døden meget eksponeret for tiden, men vores mulighed for at tage afsked med de døde på en nærværende måde er det ikke. Ofte, hvad enten det sker i kirker, synagoger eller i moskeer, siger de levende farvel til de døde i store forsamlinger, hvor den døde kan sendes af sted med sang, sammenkomster og fælles ritualer. Nu er kirkerne næsten tomme til begravelserne. Nu er der ingen gravøl på den lokale kro eller i det lokale menighedshus. Ingen taler og anekdoter fra venne- eller bekendtskabskredsen til at sætte krydderi på den svære dag. For tiden, hvor muligheden for den slags forsamlinger er sat på standby, ser vi, at afskeden med de døde bliver reserveret til de allernærmeste levende – ganske ofte kun familien. Det øvrige netværk af mennesker, det være sig venner, naboer, arbejdskolleger osv., der gerne ville have mulighed for at sige et sidste farvel, bliver nu forhindret i at deltage i begravelser, bisættelser osv. I den forstand gøres døden – eller i hvert tilfælde afskeden med den døde – til et stille, intimt og lukket anliggende.

Der kan dog måske også komme noget godt ud af den ulykkelige situation, vi nu befinder os i. Vi bliver pludseligt opmærksomme på, at døden faktisk er en del af livet – den død, som vi ellers enten skubber ud i samfundets kulisser eller fortærer som rendyrket underholdning gennem tv og internet. Vi får nu en anledning til at tale om den, både i vores nære omgangskreds og i samfundet som helhed. Døden er pludselig virkelig – den er ikke bare fiktion, og den rammer både kendte og ukendte mennesker. Døden er imidlertid naturligvis stadigvæk spektakulær også i forbindelse med Corona-krisen, og alt imens langt de fleste Corona-dødsfald går ukommenterede hen og dermed forbliver upersonliggjorte tal i anonyme opgørelser, så er der stort mediefokus, når kendte mennesker bukker under for Corona-virus, hvad enten det er filmstjerner, sportsikoner eller andre, der nyder opmærksomhed i den brede offentlighed. Således viderefører Corona-krisen det sociale skel i døden, som man altid har kendt op igennem historien, hvor de velstillede og kendtes dødsfald opnår også i den nuværende situation større opmærksomhed end de almindelige og ukendtes. Der findes således i den spektakulære døds tidsalder – ligesom førhen i historien – mange forskellige slags død, og derfor er døden ikke bare 'døden', men altid en særlig variant af den. På den ene side er der den gennemsnitlige (og på mange måder uspektakulære) død, der rammer langt flertallet, og som på mange måder ikke synes at tiltrække sig den store opmærksomhed hos andre end dem, som er påvirket af netop denne specifikke død. Folk sover stille ind hver dag. Folk omkommer i diverse uheld og ulykker. Folk dør af hjerte-kar sygdomme og kræft. På den anden side er der så den død, der larmer og lyser op. Den død, som markerer sig tydeligt på den samfundsmæssige stjernehimme og giver anledning til, at folk stopper op og reflekterer og det

tab, som døden har forvoldt. Det er den død, der rammer de kendte, men det er måske også den død, som vi oplever lige nu i forbindelse med Corona-krisen.

Vi oplever således en ny – ganske vist påtvunget og på mange måder stadigvæk selektiv – interesse for døden i kølvandet på Corona-krisen, og det store spørgsmål er så, hvordan dette mon vil påvirke vores individuelle og samfundsmæssige forhold til døden. Den 'dødsbevidsthedsbevægelse', som vi omtalte tidligere, opstod i vid udstrækning op igennem 1960'erne og 1970'erne som en modreaktion mod den måde, som døende patienter blev behandlet på inden for et moderne hospitalsvæsen, hvor deres død var omgærdet af tabu og fortællelse. Bevægelsen blev, særligt i USA, grundlagt og anført af hvide veluddannede mennesker (fortrinsvis kvinder), der agiterede for at sikre en værdig død for den enkelte patient. Det rejser spørgsmålet, om denne dødsbevidsthedsbevægelse også kan favne de problemstillinger, der knytter sig til mere kollektive former for død som f.eks. *Black Lives Matter* i USA (Walter 2020:101) og, set i lyset af Corona-krisen, den nye globale massedød og den frygt for viral pandemi, der følger i forlængelse heraf. Er det muligt at dødsbevidsthedsbevægelsen – som ikke længere har samme momentum som for et halvt århundrede siden (måske fordi den gennem hospices og palliative indsats har sejret sig ihjel) – måske kan få en fornyet opmærksomhed og en ny rolle at spille i vores samtid? Der er således mange spørgsmål, og kun få svar, men det vidner om, at vores forhold til døden aldrig står stille og altid er til forhandling.

Afslutning

Dette kapitel har præsenteret en samtidsdiagnose over vores nutids forhold til døden. Der er ganske vist blot tale om konturerne af en samtidsdiagnose, da det af pladshensyn ikke har været muligt at gå i dybden med alle de forskellige facetter af døden i vores samfund, men vi har valgt at fokusere på nogle af de mest fremtrædende træk ved det, der kan betegnes som vores nutids spektakulære dødkultur. En vigtig forudsætning for enhver samtidsdiagnose, der hævder, at der er sket noget nyt i et samfund, er, at den også forholder sig til den måde, hvor på nutidens samfund adskiller sig fra eller har lighedstræk med forudgående samfund, og derfor har vi redegjort for, hvordan nutidens forhold til døden både ligger i forlængelse af fortiden, men også på en lang række områder repræsenterer nybrud og nyskabelser. Dette har ikke mindst været vigtigt, fordi nutidens dødsopfattelse både trækker på og samtidig forsøger at bevæge sig væk fra den dødsmentalitet, der ifølge fremtrædende dødsforskere karakteriserede det 20. århundrede. Vores samtid har endnu ikke sluppet dødstabu, dødsfortrængning og dødsdistancering (og spørgsmålet er, om det overhovedet er muligt), samtidig med at nye perspektiver på, tilgange til og opfattelser af døden vinder frem, hvor der er interesse for atter at forholde sig til, højtideligholde og komme tættere på døden.

Vi viste således i kapitlet, hvordan de vestlige samfund (med Philippe Ariès' velvalgte begreber) henover et tusinde år havde bevæget sig gennem faser af forskellige dødsopfattelser, der i Ariès' forfatterskab kulminerede med 'den forbudte død' i det 20. århundrede – en epoke, der forsøgte at fortrænge og tabuisere døden. Vores samtidsdiagnose over døden her i starten af det 21. århundred blev indfanget med betegnelsen om 'den spektakulære død', der signalerer, at døden ikke længere i samme grad synes så bortgemt, tabuiseret og fortrængt som for blot en generation eller to siden. Der er tilsyneladende sket noget nyt på tærsklen til det nye årtusinde, der vidner om, at døden i en vis forstand er vendt tilbage fra den skammekrog, som det forgangne århundrede repræsenterede. Vi gennemgik dernæst en række centrale karakteristika ved denne spektakulære død for at vise nogle af de områder, hvor det er tydeligt, at der er sket ganske betydelige forandringer siden 'den forbudte død'. I forlængelse heraf har vi diskuteret, hvordan nutidens forhold til døden rummer forskellige indre modsætninger og spændinger mellem på den ene side at vedblive med at tabuisere døden – og særligt den helt igennem naturlige og kedsommelige død – samtidig med at vi også kan se en ganske betydelig interesse for den spektakulære og ekstraordinære død, der i stadig stigende omfang præsenteres for os gennem medierne. Der findes således en række indre spændinger og udfordringer i den spektakulære død, og det er endnu for tidligt at afgøre, i hvilken retning pendulet fremover vil svinge – hen mod døden, eller væk fra den.

Selvom der over de seneste årtier er sket noget ganske skelsættende i vores forhold til døden, så tyder alt ikke desto mindre på, at døden også fremover vil udgøre vores menneskelivs og samfundslivs mest grundlæggende og presserende problem. Døden er i sandhed, som Norbert Elias (1985/2001:3) engang rammende så konstaterede, de levendes problem, da de døde ikke længere har nogen problemer. Derfor kan vi også forvente, at døden vedbliver med at være en problemstilling, som de samfund, der følger i kølvandet på vores eget, må forsøge at forholde sig til på de måder, der specifikt giver mening for dem. Det vil altid være svært for mennesker med sindsro at acceptere den kendsgerning, at deres tid her på jorden er begrænset, og at de derfor altid lever hen imod døden. Døden var formentlig også for vores fjerne forfædre – uanset om deres indstilling til døden på mange måder var mere 'naturlig' eller afslappet – en forfærdelig og uønsket hændelse, og i løbet af 'den forbudte død' blev døden så skrækindjagende, at den måtte tabuiseres, fortrænges og bortgemmes. I vores samtid ser det ud til, at vi stadigvæk har det bedst med, at døden ikke kommer alt for tæt på, men samtidig kan vi tilsyneladende heller ikke helt lade den være i fred.

Litteratur

- Ariès, Philippe (1974): *Western Attitudes Toward Death from the Middle Ages to the Present*. Baltimore: Johns Hopkins University Press.
- Ariès, Philippe (1981): *The Hour of Our Death*. London: Allen Lane.
- Bauman, Zygmunt (1992): *Mortality, Immortality and Other Life Strategies*. Cambridge: Polity Press.
- Bauman, Zygmunt (2001): *The Individualized Society*. Cambridge: Polity Press.
- Becker, Ernest (1973/1997): *The Denial of Death*. New York: Free Press.
- Berridge, Kate (2002): *Vigor Mortis: The End of the Death Taboo*. London: Profile Books.
- Bjerg, Svend (1975): *Døden*. København: Berlingske Forlag.
- Blauner, Robert (1966): "Death and Social Structure". *Psychiatry*, 29 (4):378-394.
- Bloch, Ernst (1935/2009): *Heritage of Our Times*. Cambridge: Polity Press.
- Dumont, Richard G. & Dennis C. Foss (1972): *The American View of Death: Acceptance or Denial?* Cambridge, Mass.: Schenkman Publishing Company.
- Edgley, Charles (2003): "Dying as Deviance: An Update on the Relationship between Terminal Patients and Medical Settings", i Christopher D. Bryant (red.): *Handbook of Death & Dying, Volume 1*. Thousand Oaks, CA: Sage Publications, pp. 448-456.
- Elias, Norbert (1985/2001): *The Loneliness of the Dying*. London: Continuum.
- Elias, Norbert (1987): "The Retreat of Sociologists into the Present". *Theory, Culture & Society*, 4 (2-3):223-247.
- Ellul, Jacques (1954/1964): *The Technological Society*. New York: Vintage Books.
- Freud, Sigmund (1915/1957): "Thoughts for the Times on War and Death", i James Strachey (red.): *The Standard Edition of the Complete Psychological Works of Sigmund Freud* (Volume 14). London: Hogarth Press, pp. 275-300.
- Giddens, Anthony (1991): *Modernitet og selvidentitet – selvet og samfundet under senmoderniteten*. København: Hans Reitzels Forlag.
- Gorer, Geoffrey (1955): "The Pornography of Death". *Encounter*, oktober, pp. 49-52.
- Illich, Ivan (1976): *Limits to Medicine: Medical Nemesis: The Expropriation of Health*. London: Penguin Books.
- Jacobsen, Michael Hviid (2016): "'Spectacular Death' – Proposing a New Fifth Phase to Philippe Ariès's Admirable History of Death". *Humanities*, 5 (19):1-20.
- Jacobsen, Michael Hviid (2020a): "Thoughts for the Times on the Death Taboo – Trivialization, Tivolization and Re-Domestication in the Age of Spectacular Death", i Adriana Teodorescu & Michael Hviid Jacobsen (red.): *Death in Contemporary Popular Culture*. London: Routledge, pp. 15-37.

- Jacobsen, Michael Hviid (2020b): "Dødens nye pornografi". *Omsorg: Nordisk tidsskrift for palliativ medicin* (under udgivelse).
- Jacobsen, Michael Hviid (2020c): "Death as Taboo – The Transformation of Death in the Twentieth and Twenty-First Centuries", i Peter N. Stearns (red.): *The Modern History of Death*. London: Routledge.
- Jacobsen, Michael Hviid (red.) (2020d): *The Age of Spectacular Death*. London: Routledge.
- Jacobsen, Michael Hviid & Michael C. Kearl (2011): "Dødsuddannelse", i Michael Hviid Jacobsen & Karen Marie Dalgaard (red.): *Humanistisk palliation – teori, metode, etik og praksis*. København: Hans Reitzels Forlag, pp. 324-342.
- Jankélévitch, Vladimir (1994): *Penser la mort?* Paris: Liana Levi.
- Kellehear, Allan (2007): *A Social History of Dying*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Kerrigan, Michael (2007): *The History of Death: Burial Customs and Funeral Rites from the Ancient World to Modern Times*. Guilford, CT: The Lyons Press.
- Lee, Raymond L. M. (2008): "Modernity, Mortality and Re-Enchantment: The Death Taboo Revisited". *Sociology*, 42 (4):745-759.
- Løgstrup, Knud Ejler (1958): *Den etiske fordring*. København: Gyldendal.
- Mellor, Philip & Chris Shilling (1993): "Modernity, Self-Identity and the Sequestration of Death". *Sociology*, 27 (3):411-431.
- Tamm, Ditlev (1992): *Dødens triumf*. København: G.E.C. Gad.
- Vovelle, Michel (1983): *La mort et l'Occident de 1300 à nos jours*. Paris: Gallimard.
- Walter, Tony (1994): *The Revival of Death*. London: Routledge.
- Walter, Tony (2008): "The Sociology of Death". *Sociology Compass*, 2 (1):317-336.
- Walter, Tony (2019): "The Pervasive Dead". *Mortality*, 24 (4):389-404.
- Walter, Tony (2020): *Death in the Modern World*. London: Sage Publications.
- Willmott, Hugh (2000): "Death: So What? Sociology, Sequestration and Emancipation". *Sociological Review*, 48 (4):649-665.